

VÅRA FÖRSTA PS-KORT

— MED FRIMÄRKEN OCH UTAN

Av Sven Åhman

Särskilda postkort, bland samlarna välbekanta under benämningen »P.S.-kort», infördes för interna tjänstemeddelanden postanstalterna emellan genom cirkulär från Generalpoststyrelsen daterat 23 april 1874. Handböckerna har mycket litet att säga om dessa PS-kort utöver att notera deras existens, och så vitt jag kunnat finna står det ingenstans något om *frankerade* sådana kort. Detta är i och för sig naturligt eftersom PS-beteckningen anger *postsak*, alltså ett meddelande i posttjänsten, som var avgiftsbefriat. Så mycket mera intresseväckande är det att konstatera att sådana postsakskort i speciella fall likväl frimärktes, ofta med rätt höga valörer. På grundval av ett mycket sparsamt material skall ett försök här göras att klarlägga för vilka ändamål frankering av PS-kort har förekommit.

I Generalpoststyrelsens cirkulärnotis nr 30 för 1874, daterad den 23 april, meddelas till samtliga postförvaltare:

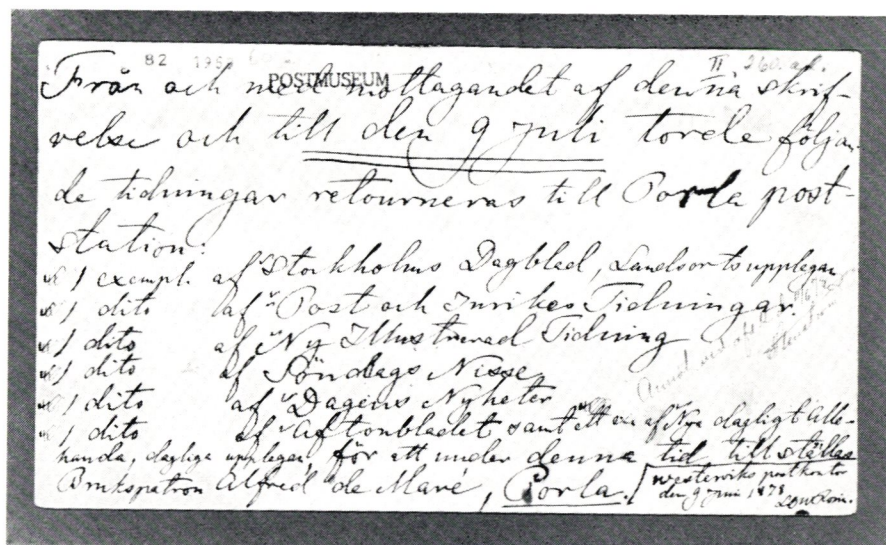
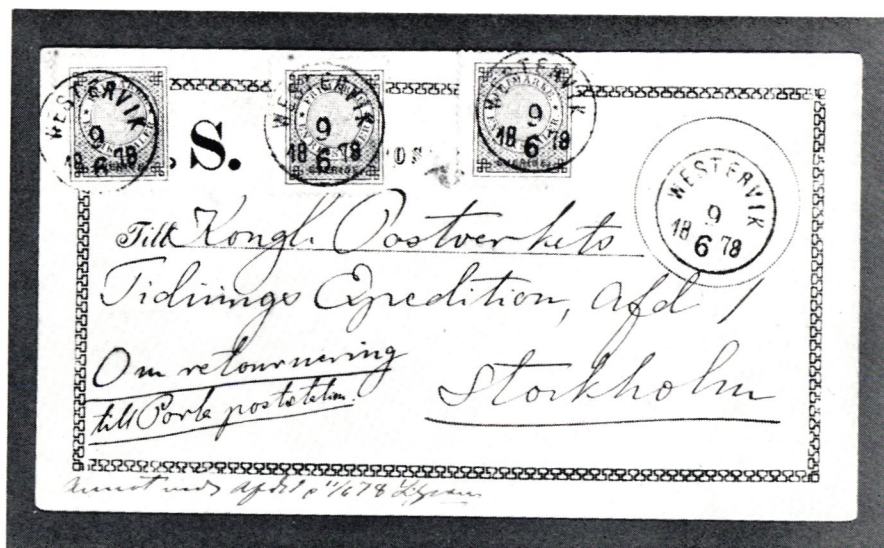
Enär erfarenheten visat att en stor del af de meddelanden, hvilka i tjänsteärenden göras postanstalterna emellan, äro af beskaffenhet att kunna affattas helt kort, samt dessa meddelandens öfverbringande i brefform föranleder en ej obetydlig åtgång af papper, kuverter och lack, har Kongl. Generalpoststyrelsen, som ansett det önskligt att här för kunde åvägabringas en mindre kostsam och mindre tidsödande form, beslutat att, till lättnad vid korrespondensen i tjänsteärenden inom Postverket, införa särskilda för densamma afsedda korrespondenskort, hvilka till skillnad från vanliga breffkort och tjänstebrefkort skola benämnas *postkort*.

Dessa postkort komma att tillsvidare af Kongl. Generalpoststyrelsens kameralbyrå postanstalterna tillhandahållas utan afgift och utan redovisningsskyldighet; de skola af postförvaltaren förvaras, och vare han ansvarig att de ej missbrukas.

Postkort må ej under någon förevändning till allmänheten utlemnas. Det skall, innan det befordras, afstämplas å afsändande postanstalten.

För skriftliga meddelanden må användas kortets båda sidor, men derå må ej införas annat än sådant som rörer tjänsten eller eljest får i bref såsom postsak afhandlas.

Till Generalpoststyrelsen själv fick de nya PS-korten däremot inte användas, föreskrev cirkuläret. Motiveringen var att skrivelser till Styrelsen skulle påtecknas uppgifter om ankomst- och föredragningsdag m m, och detta skulle vanligen inte få plats.

Överslyftning av tidningar från Västervik till Porla, sällsynt frankering med 3 grovtandade riksdalermärken.

Det tidigaste med frimärken försedda PS-kortet i Postmuseets samlingar är från filatelistisk synpunkt en verklig praktsak. Det är avstämplat i Westervik 9/6 1878 och bär tre stycken enriksdalermarken, till på köpet av den 13-tandade upplagan.

Postkontoret i Västervik vände sig på detta sätt till Postverkets tidningsexpedition, afd. 1, i Stockholm med följande ärende:

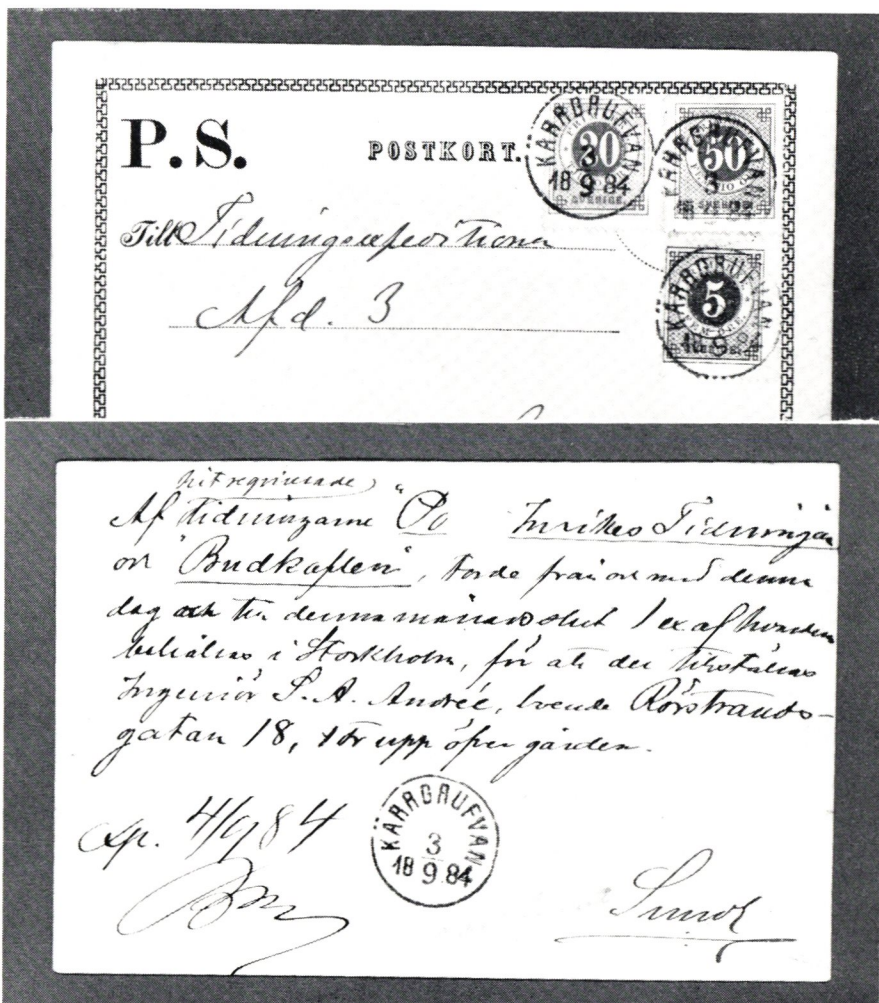
Från och med mottagandet af denna skrifvelse och *till den 9 Juli* torde följande tidningar retourneras till Porla poststation:

- 1 exempl. af Stockholms Dagblad, landsortsupplagan
- 1 dito af Post- och Inrikes Tidningar
- 1 dito af Ny Illustrerad Tidning
- 1 dito af Dagens Nyheter
- 1 dito af Söndags Nisse
- 1 dito af Aftonbladet samt ett af Nya Dagligt Allehanda, dagliga upplagan, för att under denna tid tillställas Brukspatron Alfred de Maré, *Porla*.

Den aktningvärda listan över brukspatronens sommarlektyr, under den månad han låg i Porla och drack brunn, är försedd med avbockningar vid varje tidningsnamn (utom Söndags Nisse, vad nu det kan ha inneburit) och med tredubbel bock framför varje rad i listan (där är även Söndags Nisse med) samt med en signerad anteckning »Annot. vid afd 2 d. 11/6 78». Det står också en romersk tvåa i kortets nordöstra hörn på textsidan, som förefaller markera remissen dit från adressaten, afd. 1. Nederst på adressidan står dessutom en signerad anteckning »Annoterat Afd. 1, 11/6 78», så nog får man säga att ärendet omgående blev grundligt handlagt och bokfört. Det gällde för Afd. 1 att minska antalet av alla de olika tidningarna som skulle gå till Västervik och för Afd. 2 att se till att samma tidningar fick ett exemplar till i bunten till Porla. Den senare orten skulle dessutom ha ett meddelande om att det var brukspatron de Maré som skulle ha dem. Det var för denna bokföring och skriftväxling som Postverket (enligt Allmänna Poststadgans vittnesbörd) krävde en överflyttningsavgift av 25 öre (för tidning som utgavs högst en gång i veckan) eller 50 öre (om tidningen utkom mer än en gång i veckan), sammanlagt tre riksdaler, som redovisades med frimärken på PS-kortet.

En av Sverigesamlingarna på utställningen Stockholmia 74 innehöll ett liknande PS-kort om tidningsöverflyttning, frankerat med två av de grovtandade riksdalermarkena, som är så utomordentligt sällsynta bevarade på hela försändelser.

Av de bevarade frimärkta PS-korten från äldre tid, alltså den typ som användes före sekelskiftet, tycks de ojämförligt flesta avse överflyttning av postprenumererade tidningar.¹⁾

Tidningsöverflyttning för S A Andrée.

¹ Senare kom en särskild blankett, Tidningsöverflyttning, i bruk och även på den redovisades överflyttningsavgiften med frimärken. Dessa överflyttningar gällde tidningar som rekvirerats med den långa, tredelade, gröna blankett för tidningsprenumeration som användes fram till 1963 och som många läsare säkert kommer ihåg. Dessa prenumerationer avsåg månad, kvartal eller år, och när tiden utgätt förvarades de vid postanstalterna under fem kvartal och därefter makulerades de. Bland dem fanns blanketter för de tidningar som kommit överflyttade från annan ort. De var inte många i sammanhanget, och oftast makulerades de med resten av buntarna.

P. S.

POSTKORT.

PKXP. Nº 2
1890
C. UTR.

Till

Hautorf

Eftertaxeringskort för rek till utlandet.

gumman och Budkaflen från Stockholm för ingenjör S A Andrée, tretton år innan han försvann i Norra ishavet på sin olyckliga ballongfärd mot Nordpolen. Det var nästan spöklikt att få höra, då detta PS-kort här-omåret visades för Postmuseets chef Gilbert Svenson på hans ämbetsrum vid Lilla Nygatan, att *i just detta rum* hade Andrée på sin tid residerat som tjänsteman i Patentverket!

En helt annan form för användning av PS-kort med frimärken på, och en där märkenas uppgift som redovisning och inte som frankering är alldeles enkel och klar, visar ett PS-kort från postkupéexpeditionen »PKXP No. 2 C. UTR. N.», som den 7 mars 1890 avfyrades till den lilla postanstalten Mantorp i Östergötland. Det är på sin textsida försett med tryckt text, vilket visar att det rör sig om en användning som inte kan ha varit helt ovanlig. Med ortnamn och siffror ifyllda för hand, men den övriga texten tryckt, lyder meddelandet från postkupén till poststationen i Mantorp:

Postafgifterna för rekommenderade brefförsändelsen n:r 13560

å 6 portosatser	från till <i>Takoma</i> i <i>N. Amerika</i>
vägende 85 gram	befordringsavgift 1 kr. 20 öre
utgöra	rekommendationsavgift kr. 20 öre
	assuransavgift kr. öre
	eller tillhopa 1 kr. 40 öre

Då emellertid nämnda försändelse befanns försedd med frimärken till sammanlagt belopp af endast kr 60 öre, anmodas Postanstalten hit öfversända makulerade frimärken anbragta å detta postkort, till belopp af kr 80 öre.

Så skedde vederbörligen. Textsidan är »frankerad» med par av två av 1886 års märken, 30 öre ringtyp och 10 öre Oscar II boktryck, bägge med posthorn på baksidan. De är avstämplade »MANTORP 10/3 1890». Kortet har inte omadresserats för återsändning till postkupén. Detta beror på att postkupén för varje resa på sin tjänsterapport anmälde utfärdade eftertaxeringskort av detta slag till postdirektionen, som sedan övertog bevakningen av att restbetalningen kom Postverket till godo i form av makulerade frimärken. Dit måste alltså Mantorp ha skickat det frankerade kortet, men det har tydligen skett i kuvert.

Logiken i förfarandet med eftertaxering är uppenbar. *Antingen* hade poststationsföreståndaren i Mantorp tagit ut rätt porto för reket då det lämnades in på posten, men satt på för litet frimärken. I så fall fanns pengar över i kassan för eftertaxeringen. *Eller också* hade posttjänstemannen begärt för litet porto av inlämnaren. Den sortens misstag var han personligen ansvarig för, och för att Posten skulle få sina 80 öre fick han alltså vackert själv köpa frimärken att sätta på kortet innan det skickades iväg.

Det underfrankerade reket självt fick däremot gå vidare på sin färd, i det här fallet först över Atlanten och därefter tvärs över hela den nordamerikanska kontinenten ända till Tacoma i delstaten Washington längst ute i nordväst vid Stilla havet. Det var också helt logiskt. Eftersom rek-brev måste lämnas in på posten och inte bara kunde läggas i en brevlåda, hade det varit oegentligt att i ett sådant fall lösenbelägga brevet och därmed straffdebitera mottagaren för en felfrankering som på ett eller annat sätt var Postens eget fel.

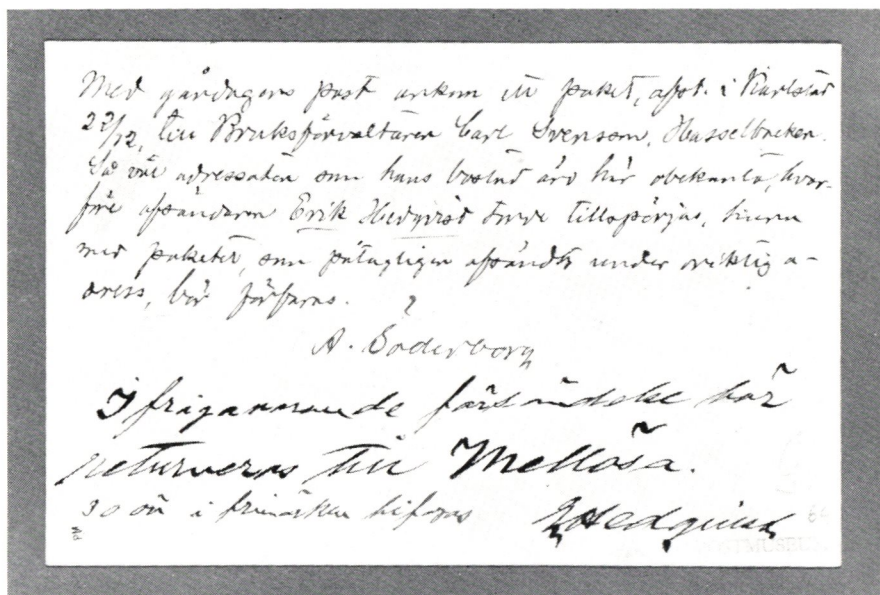
Förekomsten av tryckta formulär för eftertaxering — utom rek kunde även ass, postanvisningar och paket som blivit underfrankerade vid inlämningen på Posten bli föremål för sådan efterdebitering — visar att tankegången var fullt genomförd från Postens sida. Ändå vågar man nog påstå att bevarade PS-kort som frankerats av detta skäl, är mycket fåtaliga ute i samlarvärlden. Hur kommer detta sig?

Svaret är enligt den postala sakkunskapen att eftertaxeringskortet liksom de ovan berörda överflyttningsmeddelandena om tidningar hamnade som enstaka russin i en mycket stor kaka och där blev de helt enkelt inte tillvaratagna. I det aktuella fallet hamnade eftertaxeringskortet på Postdirektionen i Östra distriktet. Där lades det som bilaga till tjänsterapporten tillsammans med expeditionshandlingar från postkupéerna i distriktet. Hade eftertaxeringen utfärdats av en fast postanstalt hade kortet på samma sätt hamnat på den utfärdande postanstaltens överordnade postkontor, där det lades som bilaga till en »anmärkningsliggare». I båda fallen gäller att dessa frankerade kort inte kom att arkiveras tillsammans med paketadresskort eller postanvisningar som utgör grundvalen för nutida »kilovara». De har legat bland sådana handlingar som efter föreskriven arkiveringstid har makulerats, och de har följt med bland dem.

Enligt samtida vittnesbörd var Posten länge, i varje fall ett gott stycke in på 1890-talet, så negativt inställd till allt vad frimärkssamlare hette, att till och med inlösta postanvisningar, som ändå fanns samlade buntvis i stora mängder på Postanvisningsrevisionen, ovillkorligen måste förstöras. Det gick åtminstone vid ett tillfälle så långt att när begagnade postanvisningar skulle säljas som makulatur, så gick partiet inte till den högstbjudande — helt enkelt därför att denne låtit förstå att han ämnade tvätta bort frimärkena från blanketterna innan de förmaldes. Från Postens synpunkt var det viktigare att postanvisningarna inte utsattes för någon behandling innan de förintades. Även om bara uppgifterna om adressat och belopp finns kvar, var detta tillsammans information som enligt bestämmelserna om brevhemlighet inte får avslöjas.

Den enda ytterligare typ av frankerade PS-kort som jag sett, återfinns på ett kort som gått fram och tillbaka mellan två postanstalter i Närke och

Feladressering av paket korrigerad.

Värmland 1890. Det finns också på Postmuseum. Det är frankerat med två 12-öres och ett 6-öres frimärke av ringtyp, och dess historia blir fullt klar om man tittar på vad som står på kortets båda sidor.

Ursprungligen har PS-kortet skickats — ofrankerat — från Stora Mellösa i nordöstra Närke till postkontoret i Karlstad den 25/12 1890. Där var man då för tiden alltså igång även på juldagen. Ärendet var följande:

Med gårdagens post ankom ett paket, afst. i Karlstad 22/12, till Bruksförvaltaren Carl Svensson, Hasselbacken. Så väl adressaten som hans bostad äro här obekanta, hvarför afsändaren Erik Hedqvist torde tillspörjas, huru med paketet, som påtagligen afsändts under oriktig adress, bör förfaras.

Karlstad fick fatt i E Hedqvist, och han har nederst på kortet skrivit:

Ifrågavarande försändelse bör returneras till Mellösa. 30 öre i frimärken bifogas.

Varpå Karlstad strök över sin egen adress och sin fina titel, »Postkontoret», och skickade tillbaka kortet med Hedqvists frimärken makulerade den 27/12, tredjedag jul, till »Poststationen Stora Mellösa». Dit anlände det för andra gången, enligt ankomststämpel, på nyårsafton.

Paketet hade helt enkelt feladresserats, till Stora Mellösa i stället för Mellösa. Femton år tidigare hade Stora Mellösa i Närke under en kort tid, mindre än ett år, haft namnet Mellösa. Men den 1 december 1875 fick det sitt nya namn och den 1 november 1876 fick Mellösa i Sörmland överta det avlagda. Dit var det tydligen som Erik Hedqvist ville skicka sitt paket. Eftersom han hade skrivit fel adressort, fick han betala nytt porto — eller om man så vill eftersändningsporto från Stora Mellösa till Mellösa och det kunde han göra på enklaste sätt genom att sätta frimärken på korrespondenskortet. Framärken är sannerligen användbara.

Begagnade PS-kort utan frimärken på är det ju inte så ovanligt att träffa på bland samlare, trots det uttryckliga förbudet i cirkuläret av 1874 mot att »under någon förevändning» lämna ut dem till allmänheten. Hur detta gått till när det gäller kort från den äldsta, restriktiva tiden, lär väl numera inte kunna fastställas. Man kan knappast utesluta att de i första omgången utgjort stöldgods eller från Postens makulaturförsäljning utplockat material.

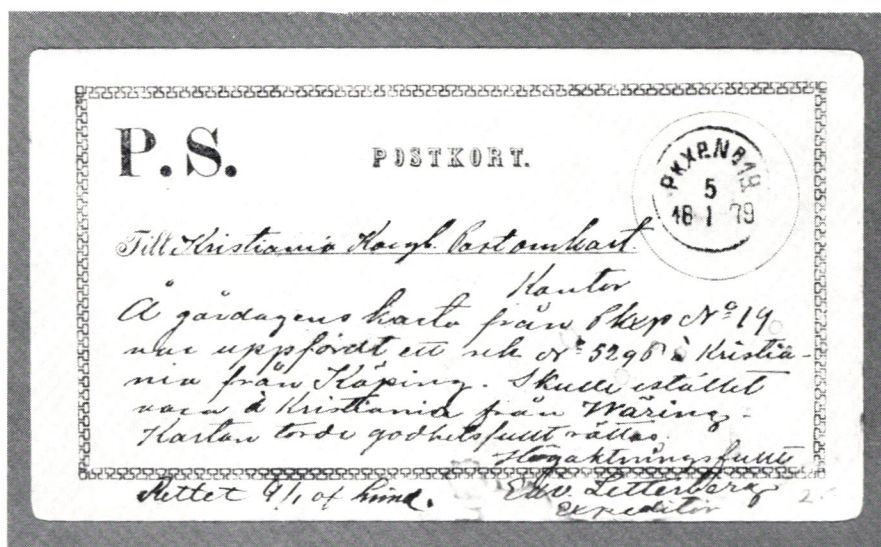
Med de obegagnade ter sig förekomsten ute i marknaden ändå svårförklarligare, i betraktande av cirkulärets kategoriska förbud. Detta hade sin grund i att »PS»-beteckningen ju egentligen utgjorde kortets frankering, inseglet på att det — låt vara endast för vissa angivna ändamål — fick befordras utan avgift. Posten kunde ju, i motsats till andra statliga myndigheter, av rena redovisningsskäl inte använda tjänstefrimärken. Så det är

väl med de cirkulerande obegagnade PS-korten från den äldsta tiden liksom med de långa tjänstemärken som slunkit ut i obegagnat skick, att de vägar på vilka de nått samlarna är lätt tvivelaktiga . . .

Korten skulle tryckas på samma kartong och i samma format som de någon tid dessförinnan införda tjänstebrevkorten, men i praktiken kan man finna PS-kort på en gråare kartong. Typsnittet på bokstäverna »PS» växade också. I en litograferad upplaga, av vilken jag har sett ett exemplar avstämplat i Göteborg 30/8 1877, är de smäckrare, och även beteckningen »POSTKORT» mitt över platsen för adressen har annat utförande än på de boktryckta. Den typ som dominerade fram till 1885, finns dock redan på ett kort avstämplat i Malmö 19/6 1875. Denna tidiga typ, i formatet 145×80 mm, hade endast en adresslinje efter ordet »Till». Från ca 1884 blev formatet 140×90 mm och adresslinjerna tre, prickade i stället för hel-dragna liksom den för avstämpling avsedda cirkeln upptill till höger.

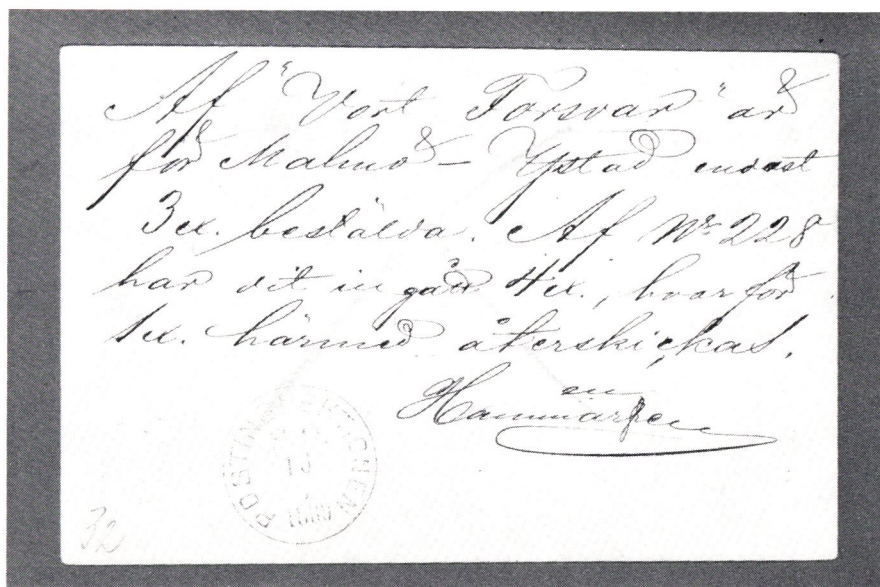
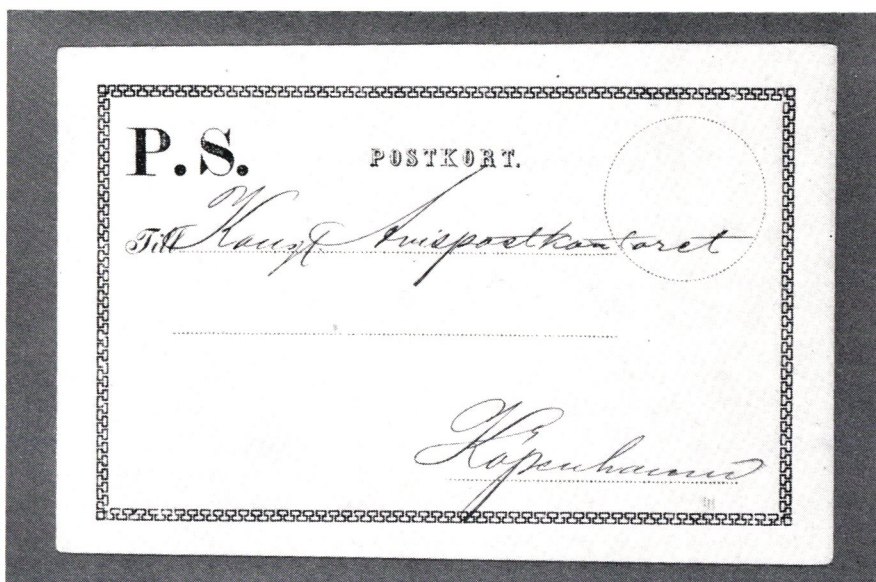

Att gå in på de mångfaldiga ändamål för vilka PS-korten utan frimärken användes i den inre postala kommunikationen skulle föra för långt, och i varje fall fordra tillgång till ett vida större material än jag haft till förfogande. En enda iakttagelse bör dock noteras. Det finns exempel på att PS-kort användes för postala tjänstemeddelanden även till utlandet. Jag har sett sådana kort till Norge och Danmark. PS-beteckningen fick

PS-kort till Norge med rättelse av uppgift på värdekarta.

användas till de nordiska länderna, till andra främmande länder var motsvarande tryck »Service postal», senare »Service des postes».

PS-kort till Danmark med anmälan om övertaligt tidningsexemplar.

Till Kristiania Kongl. Postomkart. Kontor gick den 5/1 1879 ett kort från PKXP Nr 19 med rättelse av en adress på ett rek till Kristiania. Detta hade på kartan dagen förut av misstag uppförts som kommande från Köping, medan rätta avgångsstationen skulle vara Wäring. Och nerderst på adressidan av kortet står också på norska »Rettet 6/1», så rättelse vidtogs i vederbörlig ordning.

Av den senare, högre och något smalare typen av PS-kort har ett gått till Kongl. Avispostkontoret i Köpenhamn. Det saknar avstämpling i den därför avsedda cirkeln på adressidan och har väl sålunda gått till den danska huvudstaden inneslutet i konvolut, ensamt eller tillsammans med andra. På textsidan meddelas att Malmö—Ystad fått fyra exemplar i stället för tre beställda av senaste numret av publikationen »Vort Forsvar», och att ett av dem därför återsändes.

Där finns också en svensk poststämpel, känd i annat sammanhang: »POSTINSPEKTIONEN S.D.», d v s Södra distriktet. Datum är 18/7 1889. Detta är en stämpel som man någon gång kan träffa på som makulering av Postverkets bekanta blå oblat »Correspondance du service postal Suède — Étranger», om man har tur. Jag har sett den just på konvolut som gått från Malmö till danska postverket i Köpenhamn, och man kan ju alltid gissa att det var i sådant fodral som ett PS-kort som detta kommit utanför landets gränser.

Faktiskt har jag också sett ett frankerat PS-kort, vars egentliga adressat var danska posten. Det är avsänt från Lund 7/6 1889 och frimärkt med enkronasmärket av ringtyp med posthorn på baksidan. Men eftersom frimärken, som vi sett, inte utgör någon frankering i egentlig mening, utan en intern postal avgiftsredovisning, har kortet befordrats som postsak. Det har på adressidan påtrycket »Rekommenderas» och avser tillfällig flyttning av en postprenumererad tidning. Hur vanliga dessa meddelanden naturligt nog var, framgår av att kortets textsida har en tryckt formulärtext. Den lyder, med kursivering av det som är ifyllt med bläck:

Från och med den 12/6 till och med den 25/8 torde 1 ex. af *Skånska Aftonbladet* frånräknas Lund och sändas till *Köpenhamn* för att tilldelas *Dr Knut Vintzell adr. Rungsted*.

I stället för direkt till Köpenhamn har kortet med sin enkronasfrankering från postkontoret i Lund skickats till Malmö, utväxlingspostanstalten för post till utlandet. Det har på adressidan en gummistämpel som visar att det kommit till »KJØBENHAVNS AVISPOSTKONTOR» den 12 juni, och en anteckning på danska: »Br. m. till Kbhavns Banegaardspostkt. til Underretning og videre beligl. Foranstaltning». Detta måste ha varit det danska tidningspostkontorets delgivning till bangårdsposten, så att tidningsexemplaret utan vidare omgång dagligen skulle dirigeras till första

Även i det här fallet frestas man gissa att kortet har fått göra färden över Sundet i ett av Södra postdirektionens konvolut, med eller utan den blåa oblaten som frankering. Dessa oblater, som drogs in först 1900, »be-traktas av många samlare såsom ett tjänstefrimärke», stod det i minnes-skriften Sveriges frankotecken 1855—1905, såvitt jag kunnat se den enda handbok som ens nämner detta vårt internationella »postsaksmärke».